Idzig Zoltán

Javaslatok a hazai büntetés-végrehajtás tevékenységének korszerűsítésére

az uniós normák és a gyakorlati megoldások tükrében

„Minden intézmény történelmi változások terméke,
ezért tükrözi létrehozói meggyőződéseit,
reményeit és aggodalmait egyaránt.
Az Európai Közösség sem kivétel e szabály alól."
(P.S.R.F. Mathijsen)

Európai uniós csatlakozásunk a büntetés-végrehajtás területén is számos kihívást jelent. Európa fejlettebb felén – ahol a demokrácia tanulására sokkal több idő volt, mint amennyi a számunkra biztosíttatott – hamar rájöttek, hogy az állam és a jogegyenlőség védelme költséges dolog. Gazdasági elemzések folyamán felismerték, hogy a költségvonzatot közép- és hosszútávon érdemes számolni, ezért új alapokra helyezték a védelmi szervezetek működését, így a börtönügyet is. Az elgondolás lényege a következő:

- csak azokat zárják költséges intézetekbe, akik potenciális és reális veszélyt jelentenek a társadalomra
- akik esetében a totális rendszer az elengedhetetlen, akkor az olyan legyen, amely megfelel a legmagasabb biztonsági követelményeknek, függetlenül a költségektől
- akik esetében szükséges a zárt rendszer, azoknak mérhető hatékonysággal utat kell mutatni a visszailleszkedéshez
- akik pedig csekély súlyú szabályt sértettek, azok szűkebb lakókörnyezetüknek adjanak számot, és viseljék annak erkölcsi súlyát

Az alternatív büntetési formák alkalmazása az uniós országokban megelőzi a hazai gyakorlatot. A nemzetközi tapasztalatok összegzéséből levonható számomra az az irányvonal, hogy a szabadságelvonás kizárólag abban az esetben elkerülhetetlen, amennyiben a bűnelkövetők cselekményeiket életvitelszerűen, illetve a társadalom számára kiemelkedő sérelemmel hajtják végre.

A negyven évig tartó közép- és kelet-európai ideológiai berendezkedés – főként kezdeti szakaszában – a totális büntetőpolitikát deklarálta, függetlenül annak költségeitől, hatékonyságától, és szakszerűségétől. Fő irányvonal az elrettentés és a példás büntetés volt. Ennek tetézéseként a „klasszikusok" körében jól bevált átnevelési folyamatot is hivatott volt prezentálni, amely inkább idomítás volt, mint nevelés. Az emberraktárak legfontosabb ismérve biztonságosságuk foka volt, amit a rátelepülő misztikum és titokzatosság övezett. Aztán valamikor egy főiskolás tisztjelölt véletlenül kimondta azt a mondatot, ami azelőtt még csak gondolni sem volt szabad: „Végül is: az elítélt is ember".

Az akkori országos parancsnok helyeslően bólintott, és lassan elindult egy folyamat, amit a magyar büntetés-végrehajtás saját maga taposott ki, és tapogatózásait követően a hazai viszonylat legoptimálisabb megoldásait dolgozta ki.

A szabadságelvonás-centrikus magyar büntetőpolitika, illetve az erre berendezkedett büntetés-végrehajtás változásának előfutáraként – a jogszabályi háttér által biztosított lehetőségeket kihasználva – a Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet – az országban egyedül álló központi beruházást felvállalva – 1995. április 19-én megkezdte 4 fő részvételével az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását egy kimondottan erre a célra épült körletrészen.

Az elhelyezési körülmények az európai gyakorlat szerinti legcélszerűbb formában lettek kialakítva. Az akkor skandalumnak számító luxust több média megtámadta, és a társadalmi közhangulat hatalmasat hördült. Legtöbben azt sem tudták, mi az az EVSZ, csak annyi került be a köztudatba, hogy van egy „parkettás" börtön, ahonnan hétvégére a nyakunkba szakadnak a bűnözők.

Akik azonban szakmai hozzáértéssel tekintettek a kérdésre, csodát láttak, és mégpedig olyan csodát, amelyet az országban még sehol sem mutatott senki.

A törvényi háttér figyelembevételével többszörös szűrön átjutó fogvatartottak bebizonyították, hogy a jogkövető magatartásra épülő félig nyitott, illetve nyitott rezsim ugyanúgy – adott esetben sokkal magasabb hatásfokkal – szolgálja az 1993. évi XXXII. tv. 38§. (1) pontjában meghatározott célok teljesülését, mint egy zárt rezsim. Ezt alátámasztja az a tény, hogy ez idáig közel 450 fogvatartott szabadult EVSZ körletünkről, és csupán két fő ellen indult újabb eljárás.

A számok tehát tanúskodnak, mégpedig arról, hogy a szinte hihetetlen visszaesési index egyetlen dolognak a mutatója: a családi kötelékekre épülő, kompetencia alapú rehabilitációra.

Természetesen az idő múlásával, a kontinentális környezeti hatások által közvetített impulzusokkal és a hagyományos újító szemlélettel, a megszerzett tapasztalatokat beépítette a személyzet a többi „úttörő egységbe".

Kiemelkedő eredményeket értünk el a fiatalkorú bűnelkövetőkkel való foglalkozás terén, s az országban egyedülálló anya-gyermek részlegünkön is európai szintű munka folyik.

Való igaz, hogy ezen eredmények felmutatásához ideális elhelyezési körülmények párosulnak, de hiába az épület, a technika, ha az a szellemi tőkével nem párosul.

Kollégáink teljesítménye a hasonló területen dolgozó európai szakemberek iránymutatása mellett folyamatosan emelkedő pályán van, amelynek végkifejlete egy saját munkastílus kialakítása.

Természetesem nem lehet a holland, a bajor vagy a svéd mintát szolgai módon másolni, hiszen a társadalmi modell, a fogvatartotti populáció és a jogi valamint az anyagi háttér is eltérő. Azonban az általuk végigjárt út vadhajtásainak és zsákutcáinak ismertetése segíthet számunkra abban, hogy azokat az alagutakat kihagyjuk, amelyek nem a kívánt irányba vezetnek. Ezeknek a tapasztalatoknak a segítségével évtizedek, és jelentős anyagi forrás takaríthatók meg.

Természetesen az első és legfontosabb a saját felfogás és hozzáállás megváltoztatása, hiszen ezt a munkát csak hittel lehet végezni, muszájból nem. Jó példa erre Kanada esete, ahol 1984-ig bevett szokás volt a fizikai megtorlás a börtönökben. Amikor törvényileg eltörlésre került ez a fenyítési nem, rövid időn belül a bv-s állomány közel fele leszerelt. Az újonnan felszereltek számára már az volt a természetes, amit a hatályos szabályzat előírt.

E szükséges bevezető után, lássuk, miben szükséges javítani a hazai tevékenységet, azon belül is a kecskeméti gyakorlatot:

- Az építészeti lehetőségek figyelembevételével mindenképpen csökkenteni szükséges a zsúfoltságot (országos törekvés, melyet PPP rendszerben kíván a tárca megoldani)
- Az emberi méltóságot előtérbe helyező körülmények teremtése, külön légterű mellékhelységek, nem dohányzó zárkák kialakításával
- Egészséges étrend, a sportolás lehetőségének bővítése
- A megalázó cselekedetek – akár fizikailag, akár lelkileg megalázó – teljes körű kizárása
- A szociális érzékenység fejlesztése
- A kapcsolattartási rendszer kiszélesítése, bővítése
- **A differenciálás-klasszifikáció továbbfejlesztése**
- **A „szolgáltató" intézet kialakítása/továbbfejlesztése**
- **Átjárható rezsimek, kiszámítható „börtönkarrier"**
- **Az önkéntességen alapuló programpaletta**
- **Alanyi jogon végezhető munka, vagy ezzel egyenértékűnek nyilvánított oktatás, képzés**

Ez csak néhány kardinális kérdés, amelyek alapjaiban biztosítottak, de a teljeskörű, illetve kibővített biztosításuk még sok munkát kíván mindkét oldalról.

A hagyományos oktatáson kívüli, program formájában beépített képzési módok, a kísérletként beindított és sikeresen befejezett EGÉSZSÉGÜGYI, EQUIP és TÁRSAS KÉSZSÉGEK tréningek, melyek későbbi hasznos ismereteket adnak, felkészítenek nem várt szituációk kezelésére, az agresszió levezetésére, mások tolerálására, a negatív kortársi nyomás elhárítására. Fejlesztik az önbecsülést, és a véleményalkotás képességét önálló módon helyezik előtérbe.

Ezen tréningek hasznosságukon túl rendkívül népszerűek is, ám valós pozitívumukat csak évek múltával lehet lemérni, mégpedig oly módon, hogy a résztvevő fiatalkorú fogvatartottakkal nem találkozunk a felnőtt részlegeken. Ennek szellemében a programok periodikusan megismétlésre kerülnek, már csak azért is, mert a fogvatartottak a teljes képzési idő és a köztes időszak alatt javarészt kicserélődnek.

A fentiekben felsorolásra került teendők egy része kimondottan finanszírozás-függő, hiszen építeni, bővíteni anyag nélkül nem lehet, azonban sok egyéb dolog csak minimális ráfordítást igényel, és hiszem, hogy ezek csírájában jelen vannak tevékenységünkben.

A külföldi tapasztalatok elemzése során gyakran néztünk össze kollégáikkal, hiszen az eltérő megnevezések mögött gyakran ismert fogalmak, tevékenységek álltak, csak éppen kicsit más módon, vagy más elnevezéssel.

A legszembetűnőbb azonban az a szakmai hit és nyíltság volt, amit a személyzet részéről tapasztaltunk. Hittek munkájuk feltétlen sikerében, és egyetlen egyszer sem látszott rajtuk a csüggedés, vagy az, hogy feladták volna a lehetetlennek látszó dolgokat. Ha ez nem vált be, majd csináljuk máshogyan. Ami nem megy így, majd megy másként, vagy harmadikféleképpen. Amikor egy nevelő számára nem kellően ismert vagy váratlan esettel kerül szembe, a hasonló területen dolgozók és speciális szakemberekből álló team dolgozza fel az aktuális problémát, és az ott kialakított stratégia szerint folytatják a munkát. Persze erre mondhatnánk, hogy ott mennyi jobb a fogvatatottak és a személyzet aránya, illetve, hogy mennyivel több a fizetés.

Meggyőződésem, hogy a magyar és a kecskeméti szakemberek semmivel sem kevesebbek, mint a holland, német vagy svájci bv-sek. Tény, hogy a bérezés között ma még szakadék van, de ha holnaptól 1 millió Ft lenne a havi járandóságunk, akkor sem változna meg a „hogyan nem lehet" mentalitás azoknál, akikre ez elmondható! Saját belsőnk ápolása nem pénzkérdés.

A jó szó, az odafigyelés, a problémaérzékenység nem függvénye az új épületeknek, a légkondicionáló berendezésnek, a bőrgarnitúrának. El kell tudni döntenünk, amit csinálunk: munka vagy hivatás!

Eddigi eredményeink azonban kettősséget szülnek Kecskeméten. Szemben áll a modern, válogatott emberanyaggal dolgozó „új börtön" és a mindenkit elnyelő „öreg ház".

Míg az előbbiben egy relatíve szűk keresztmetszet mutatkozik meg, ahol 100%-os a foglalkoztatottság, kialakult a jogkövetés rendszere, működik az érdekérvényesítő öntevékeny szerveződés, maximális a szabadidő hasznos eltöltése és tucatjával valósulnak meg az egyéni felajánlások – addig az utóbbiban a nyers embermassza várja, hogy megszűrjék, és aki fennakad a rostán, az eleget tesz „klasszikus" feladatának: ül a zárkájában, és tölti az ítéletét.

Itt látom a legégetőbb szükségét annak, hogy a két egység közötti olló szűküljön, és ne a II. számú egység visszahúzásával, hanem az I. számú egység felzárkózásával, látványos fejlődésével.

A fogvatartotti programok szervezése

Kiemelt feladatunk a programszervezés magas szintre való emelése! Régi igazság, hogy ha mi nem csinálunk programot a fogvatartottnak, akkor ő csinál programot nekünk, és akkor már régen rossz.

Tény, hogy előzetesen letartóztatottak részére nehéz tartalmas tevékenységet szervezni, mivel figyelemmel kell lennünk az elkülönítésekre, nem számítható ki az itt tartózkodásuk ideje, illetőleg lelki állapotuk is gyakran feszült a bizonytalan jogi státusuk miatt. Amit azonban részükre ajánlani lehet, az egy idő után természetes igénnyé válik, és a kényszerű kezdetek után elérkezik egy párbeszéden alapuló igény-realitás egyensúly kialakulása, ahol már a fogvatartottak szervezik a programokat (még ha csak jelképesen is, hiszen ezt tevőlegesen nem szabad megengedni).

A kezdet: a napi tevékenység strukturálása. Minden percre kiterjedő napirend, ahol is az iránymutatás egyértelmű. A választást minden esetben az érintett fogvatartottra

kell bízni, együttműködik-e, és akkor könnyebbé válik az itt töltött idő számára, vagy kivonja magát a közös munkából, és akkor csak a zárka marad, amíg a többiek változatos programokon vehetnek részt.

A kompetencia, hogy maga hozhatja meg döntését (még ha irányítottan is), vonzóbbá teszi a felkínált lehetőségeket, mint a diktatórikus irányítás.

Ennek a folyamatnak első eleme a megfelelő színvonalú kommunikáció.

Kommunikáció = hírközlés, tájékoztatás (a folyamat lényege, hogy a valamilyen kapcsolatban álló felek egy általuk kialakított jelrendszerrel képesek egymással valamit közölni, s ily módon befolyásolni egymás viselkedését)

– a kommunikáció jellemzői
  - szimbolikus folyamat – alapegysége a jel, ami a beszéd és írás esetén szándékos szimbólum
  - társadalmi folyamat – szimbólumok szándékos cseréje emberek között
  - létrejöttének alapfeltétele, hogy két ember kölcsönösen tudatában legyen egymás kommunikációs szándékának
  - egyéni értelmezést vált ki – minden, kommunikációban résztvevő személy egyéni módon értelmezi a szimbólumokat, és fejti meg a jelentést
  - különböző személyek azért képesek egymással kommunikálni, mert egy-egy szónak, kifejezésnek, gesztusnak azonos vagy hasonló jelentést tulajdonítanak
  - kontextusban jön létre: intraperszonális, interperszonális, csoportos, szervezeti stb.
  - térben és időben zajló információadás
  - cserefolyamat – az üzenetek küldésének és befogadásának folyamata
  - alapvető kritérium a szándékosság
  - a folyamat célja, hogy összekössön két egyént olyan üzenetek létrehozása és befogadása révén, amelyeknek mindkettőjük számára van jelentése
  - a folyamat alapvető célja hatás kiváltása a másik félből
  - lényeges kritérium a visszahatás

– a kommunikáció típusai
  - *egyenrangú,* ha a partnerek közötti viszony egyenlő, *vagy egyenlőtlen,* ha a felek közötti különbségen, az egyik vagy másik fél nagyobb befolyásán van a hangsúly
  - *egyirányú,* amikor a vevőnek nincs módja a folyamaton belül a feladó szerepét betölteni, *vagy kétirányú,* ha a résztvevő adó és vevő időről időre szerepet cserél
  - *közvetlen,* ha az adó és a vevő egyszerre és térben közel vesz részt a folyamatban, *vagy közvetett,* ha az adó és a vevő nem egyszerre és térben közel vesz részt a folyamatban, illetve ha egy harmadik résztvevő segítségével jut el az üzenet az adótól a vevőig

– a kommunikáció csatornái
  - verbális: nyelv, beszéd, írás
  - nem verbális/non verbális: vokális jelek, tekintet, mimika, gesztus, testtartás, térközszabályzás
  - metakommunikáció

A megfelelő kommunikációs elemek használatán túl a büntetés-végrehajtási munkában rendkívüli fontossággal bír, hogy a kommunikáció ne alkosson zárt rendszert a fogvatartottak, illetve a személyzet körében, hanem az áthatoló irányú, ugyanakkor visszatérő is legyen. Amikor az ilyen kapcsolati rendszer üzembiztos, jó hatásfokkal tudjuk „eladni" a strukturált napi tevékenységet.

Ennek lehetőség szerint minél nagyobb hányadát képezze az ún. aktivitás, ami a napi tevékenység irányítottan eltöltött részét jelenti. Ez az uniós börtönökben is hasonló, mint nálunk, így:

- munkáltatás
- sport
- oktatás
- könyvtár
- istentisztelet
- látogatás
- szabadlevegőn tartózkodás
- *kreatív tréning* (kézműves foglalkozás)
- *szociális tréning* (a társadalmi együttélés szabályainak tanulása)
- *rekreáció* (egyéni szabadidős tevékenység)

Az oktatás címszava alatt szinte minden szervezett ismeretterjesztés integrálható, a szervezett iskolai oktatástól a TIT jellegű előadásokig, míg a kreatív tréning alatt bármely kézzel végezhető elfoglaltság értendő: a gyufaszálragasztástól a kerámiafoglalkozásig. Lényeg az egyénre szabott, szívesen végzett tevékenység, még ha a produktum nem kifogástalan, akkor is.

A munkáltatás a mi intézetünkben kizárólag non-profit alapú, a végtermékek magánhasználatba kerülhetnek, vagy elajándékozhatók.

Elsődleges szempont a zárkán kívül eltöltött idő lehetőség szerinti emelése, ami nem tömegek mozgatását jelenti, hiszen lehet hogy egy-egy szakköri foglalkozás 4-5 fővel zajlik.

Rendkívül precízen szervezett a speciális helységek kihasználtsága a torlódás és a zsúfoltság elkerülése végett, illetőleg az igények szerinti igazságos elosztásra való tekintettel.

És ami az egész egyensúlyi állapotot üzemelteti az a **motiváció.** A motiváció azon módszerek összessége, amellyel a rendszer eléri azt, hogy a fogvatartottak a rendszer által megkívánt magatartást tanúsítsák.

Ez több mint a jogkövetés, hiszen annak kikényszerítése nem ad biztosítékot arra, hogy a fenyegetettség megszűnése után is fennmarad a viselkedésmodell, míg egy kialakított motivációs modell a realizálódott haszon hatására az életvitel részévé válik.

Mindezen aktivitás alapja a kommunikáció, azonban a megfelelő kommunikációs csatornák működése elemi szinten kezdődik az interperszonális kapcsolatok terén. Egy börtönbe először belépő fogvatartott a szituáció által közvetített nyomást szinte a bőrén érzi, és hivatali protokollok után az első „emberi" szó a befogadó beszélgetést végző nevelőtől (szociális segédelőadótól) érkezik hozzá.

Kiemelkedő jelentőségűnek látom tehát az első találkozást, ami megalapozza a hosszú távú együttműködést, amely a hatékonyságot is elősegíti, illetve – a nevelési-kezelési munka alapjait (valós tartalmú és teljes információk) teremti meg.

Kívánatos a nevelést végzők részéről, hogy legalább alapfokon ismerjenek bizonyos konzultációs technikákat, melyeket alkalmazva az egyéni beszélgetések nem vállnak hivatalos kihallgatássá.

Az általam legfontosabbnak tartott „face to face" kommunikációban a fázisok meghatározása a következő:

- A partner megismerése
  - non-verbális, érdeklődő magatartás
  - az inkongruencia (polarizáció, „címkézés") elkerülése
  - előítélet-mentesség
- Saját magunk elfogadtatása (bizalomkeltés)
  - a szakmai kompetencia bizonyítása
  - empátia és megértés közlése (non-verbális módon)
- Hatás (verbális működés)
- Kontroll (saját tevékenységem, és annak hatásának ellenőrzése – amennyiben volt már megelőző beszélgetés, a korábbi tevékenységre is vonatkoztatható – esetleges korrekció a **hitelesség megtartása** mellett)
- Elbocsátás (a beszélgetés pillanatnyi lezárása a folyamat nyitva hagyása mellett, „útravaló" adása: instrukció, feladat, tanács stb.)

Különös figyelmet kell fordítani a verbális kommunikáció esetén:

- a közlés érthetőségére, tagoltságára
- a közlés kódrendszerére (szleng)
- a verbalizációra (állapotfelmérés visszajelzéssel)
- a hallgatásra, a jelentősebb szünetekre (a hallgatás is közlés)
- parancs vagy parancs-jellegű közlésekre (érzelem - értelmi működés, döntés - akarati működés = viselkedés)

Különös figyelmet kell fordítani non-verbális közlések esetén:

- a szemkontaktusra	(minél tudatosabb használat) amely folyamatos, de időszakos kapcsolat
- az arcmimikára	amellyel jelentős befolyás közvetíthető
- a gesztusokra	amelyek lehetnek a partnerre vagy saját magunkra irányulók (a társ felé irányulók nagyobb százaléka a kívánatos)
- a hangvételre	változatos verbális intonáció – a jelentőségteljes dolgokat kiemeli

Módszertani szempontok:

- *Kérdéstechnika* (a folyamatos és erős, illetve a zárt kérdések sorozata hierarchikus kapcsolódást alakít ki, illetve erősít, ami ellenállást és teljes elzárkózást vált ki)
- *Cimkézés elkerülése* (ha „tucatjellege" is van a problémának, azt ne jelezzük direkt módon, mivel az egyéni felfogás szerint prioritást élvez)
- *Kognitív disszonancia* (a „magától érthetőség" megszüntetése kételyek támasztásával, az ellentmondásait szembe kell állítani, így ő maga ébred rá képtelen helyzetére)

Mindazon szakmai tevékenységekben, amelyekben alapvető fontosságú a társkapcsolati hatékonyság, meghatározó jelentőségű az, hogy miként tudjuk kielégíteni a partner interperszonális szükségleteit, vagyis milyen mértékben tudjuk motiválni az együttműködésre, hatásunk elfogadására. A hatékonyság alapfeltétele tehát a társ aktuális társkapcsolati szükségleteinek felismerése és figyelembe vétele.

A fentiek kivitelezése véleményem szerint kizárólagosan azon, a már általunk elkezdett úton érhető el, amely kisebb létszámú, átjárható rezsimek (elhelyezési formák, programok és napirend kombinációja) előtérbe helyezésével mutat fel kézzelfogható középtávú eredményeket.

Ennek kivitelezésére az állomány képes, hiszen autodidakta módon megtanulta saját erőből az alapokat, melyet csupán meg kell erősítenünk! Természetesen a szociális terület kinyílása elengedhetetlenné teszi a szakmai oktatások és képzések beépítését, azt azonban nem gondolhatja senki sem, hogy a következő félévtől 250 nevelő és szociális segédelőadó iratkozik be valamely szakirányú főiskolára.

A büntetés-végrehajtás mindinkább nyitottá válása, a társadalmi kontroll erősödése és az európai börtönügy színvonal-harmonizációjára való törekvések – reméljük – középtávon egy lelkes, szakmájára büszke sikerorientált állományt nevelnek ki.